

ТЕОРІЯ ВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВ

УДК 246:247:261.6
ББК 71.016 (4 Укр)

Ірина Дундяк

УКРАЇНСЬКЕ РЕЛІГІЙНЕ МИСТЕЦТВО Й КУЛЬТУРА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст. (до питання постановки проблеми)

У статті висвітлюються актуальні завдання та мета дослідження українського релігійного мистецтва останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. Основну увагу приділено проблемам відродження й трансформації вітчизняної релігійної культури та мистецтва.

Ключові слова: релігійне мистецтво, релігійна культура, проблеми, трансформація, відродження.

Сьогодні, коли формуються обриси суперінформаційної цивілізації, слід замислитися над тим, який шлях повинно обрати людство. Нерелігійний, деідеологізований ліберальний стандарт пропонується світовій спільноті як універсальний зразок організації життя держави й людини. Але багато народів намагаються відстояти право на власний традиційний уклад, вважаючи його не лише надбанням минулого, а основою для майбутнього.

Сучасна світська культура не здатна задовольнити увесь спектр духовних потреб особистості й суспільства, не може сприяти розвитку ірраціональної складової людської цілісності. Становище загострюється негативними наслідками глобалізації. Із цими факторами пов'язане неминуче зростання інтересу в сучасному українському соціумі до релігії, релігійної культури, релігійного мистецтва. Слід також відзначити, що релігійний фактор посідає важливе місце в суспільно-політичному й духовно-культурному житті Європи, яка знаходиться на відповідальній стадії своєї трансформації і глобалізації. Для того, аби уникнути етнічних конфліктів, необхідно, щоб кожний народ мав можливість вільно розвиватися в межах власної культурно-історичної та релігійної традиції, при цьому долучатися до прийняття важливих міжнародних рішень. Тому в цьому ракурсі важливим напрямом дослідження у вітчизняному мистецтвознавстві можна вважати українське релігійне мистецтво в культурному контексті останньої третини ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Доволі часто сучасне вітчизняне мистецтвознавство свідомо чи несвідомо уникає багатьох проблематичних питань (тобто їх оцінки), які пов'язані з висвітленням релігійного мистецтва та культури найближчого минулого – останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. Більшість авторів нечисленних розвідок патетично рапортують про “відродження” релігійного мистецтва, нових майстрів у галузі релігійного мистецтва, освячення пам'яток, відновлення та реставрації давніх артефактів у цій галузі тощо. Одиниці з дослідників беруть до уваги у своїх працях другу половину ХХ ст. Ось деякі з них. У статтях не так давно виданого “Словника українського сакрального мистецтва” [1] докладно висвітлюються мистецькі засади церковної архітектури та її внутрішнього устрою, ікон і системи іконографії, літургійного посуду, хрестів, свічників, богослужбових книг, священницького облачення й нагород, церковної музики, дзвонів, монастирських садів та ін. Однак це видання мало торкається пам'яток другої половини ХХ ст.

У дослідженнях Д.Степовика неодноразово висвітлюються персоналії митців діаспори другої половини ХХ ст., що практикують як іконописці, та аналізуються твори монументального живопису на релігійну тематику, виконані поза Україною [2; 3]. У монографії М.Станкевича “Українське художнє дерево” можна знайти аналіз та ілюстрації окремих дерев'яних культових та обрядових предметів другої половини ХХ ст. [4]. Слід зазначити також, що в дисертаційному дослідженні Р.Галишича “Монументально-декоративне мистецтво українських церков зарубіжжя ХХ” значна увага приділена різним аспектам релігійного монументального живопису другої половини ХХ ст. [5].

Серед праць стосовно сучасної культової архітектури треба виділити дисертаційні роботи О.Водотики “Архітектурно-типологічні основи формування православних храмів України” [6], Н.Плахотної “Принципи формування архітектури православного парафіяльного храму південно-західного регіону України” [7], М.Яціва “Архітектурно-просторова організація світлового

середовища української церкви” [8], Р.Гнідець “Вплив конструктивних факторів на архітектуру українських баневих церков” [9] та інші.

У галузі релігієзнавства слід відзначити дисертаційне дослідження В.Проценко “Феномен православного храму в соціокультурному просторі” [10]. Стосовно робіт, які вже існують, необхідно зазначити також домінування в них кількісних, емпіричних досліджень і нестачу якісного аналізу феномену вітчизняної релігійної культури, означеного в назві періоду, з точки зору комплексного методу мистецтвознавчої науки зокрема та новітніх досліджень гуманітарної науки загалом.

Варто зазначити також те, що в російській мистецтвознавчій науці вже зроблені певні кроки в напрямі всестороннього комплексного дослідження російської релігійної культури. Зокрема, у культурологічному дослідженні Ю.Рижова висвітлюються аспекти нової релігійності в культурі та мистецтві сучасної Росії [11], велику увагу дослідник приділяє й питанням соціокультурного контексту релігійного мистецтва [12]. Відзначається ґрунтовністю та цікавим фактажем праця Р.Багдасарова, де серед багатьох аспектів сучасної релігійної культури аналізується й християнський живопис у Росії другої половини ХХ ст. [13]. Важливим фактором при вивченні релігійного мистецтва та культури є наявність зібраного ілюстративного матеріалу. Тому слід відзначити велику кількість ілюстрацій пам’яток сучасного релігійного мистецтва Росії в численних альбомах, виданих упродовж останніх років: “Современная православная монументальная живопись” [14], “Современная иконопись” [15], “Современная православная икона” [16], “Русская религиозная живопись. 1970–1990 годы. Из частных собраний” [17]. Однак українських аналогів такого типу видань, на жаль, ще немає.

Сучасне релігійне мистецтво – явище, безперечно, варте уваги та вивчення й вимагає більш серйозної оцінки, власне, нині, коли поширеним є доволі песимістичний погляд на творчість теперішніх художників-іконописців, на перспективи розвитку церковного мистецтва тощо. Цей погляд частково виправданий, адже в релігійному мистецтві, як у церковному житті загалом, сьогодні трапляються негативні й суперечливі моменти, про які потрібно говорити, аби з ними боротися та з’ясувати істину. Зважаючи на наведені вище факти, можемо сформулювати мету статті, яка полягає в накресленні основних напрямів дослідження теми українського релігійного мистецтва й культури останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. та зумовленні різноманітних чинників, що мають безпосереднє відношення до об’єкта дослідження. Такий підхід надалі, на нашу думку, дозволить усесторонньо висвітлити проблеми відродження й трансформації вітчизняної релігійної культури та мистецтва.

Важливе місце у світовому мистецтві займає релігійне (церковне, культове, сакральне) мистецтво, що увібрало в себе великий досвід формування високоорганізованого, естетично повноцінного, такого, що активно впливає на свідомість і почуття людей, предметно-просторового середовища. Тому слід наголосити на тому, що релігійне мистецтво в Україні впродовж багатьох століть також було багатогранне, високохудожнє та національно спрямоване.

Історично склалося так, що релігійна сутність українського народу в її язичницькому та християнському проявах буквально пронизувала всі сфери його життєдіяльності впродовж тисячоліть. Природно, що за віки поступу було сформовано ставлення до Господа, світу, людей, природи, космосу, у якому знайшли відображення етнічно “навантажені” поняття святості, краси, ідеалу, добра, правди, щастя, гармонії, благополуччя, справедливості. Такі духовно сталі величини українського “Я” дозволяють, з одного боку, судити про заповітні прагнення наших пращурів до “божественного”, а з іншого боку, уможливають розкриття їхніх релігійних ідеалів і замилювань через осягнення мистецьких феноменів культури.

Однак часовий проміжок, означений у темі, має багато чинників, які призвели до того, що порушилися віками сформовані духовно-мистецькі константи. Тому при вивченні релігійної культури та мистецтва потрібно враховувати, насамперед, те, що в пострадянських країнах тривалий час релігія була поза законом, а також той факт, що українська церква була піддана нищівним репресіям. Відновлена за роки незалежності церква не має конфесійної єдності, що також суттєво гальмує розвиток релігійного мистецтва. Тому вітчизняна ситуація навколо релігії та церкви і, відповідно, релігійної культури є ще більш складною, аніж у наших сусідів. Релігія ж за час української незалежності опинилася в епіцентрі соціально-політичних процесів українського соціуму й має багато подібних проблем, що й незалежна українська держава.

Проблеми третього тисячоліття висвітили нові грані характеру й можливостей мистецтва, пов'язаного з релігією. У сучасних умовах християнська церква вважає, що взаємозв'язок із світом можна зміцнити шляхом активної проповідницької діяльності, використовуючи не тільки слово, а й мистецтво. Однак у вітчизняних фахівців у галузі образотворчого, декоративно-ужиткового мистецтва, архітекторів, композиторів, літераторів і, звичайно, мистецтвознавців дуже часто виникають суперечності в оцінках релігійного мистецтва. Такі суперечності зумовлені різними чинниками, які ми можемо умовно поділити на дві великі групи зовнішнього організаційного характеру й внутрішнього художнього та богословського характеру.

Проблеми зовнішнього організаційного характеру

- Проблема розуміння завдань церковного мистецтва замовником і, що також трапляється часто, виконавцем.

- Соціальні проблеми. Місце й статус митця, майстра церковного мистецтва в сучасному суспільстві.

- Проблема організації навчання майстрів церковного мистецтва.

Проблеми внутрішнього художнього та богословського характеру

- Проблема “повторення” як самостійного явища в іконописі, церковному декоративно-прикладному мистецтві й архітектурі.

- Проблема різновекторності естетичних уподобань в існуючих вітчизняних церковних конфесіях.

- Недостатнє розуміння поняття мови церковного мистецтва як у мистецтвознавчих, так і в богословських колах.

- Проблема синтезу й еkleктики в інтер'єрі та екстер'єрі сучасних храмів і відреставрованих.

- Особистісне начало в іконописі зокрема та церковному мистецтві загалом і співвідношення його з об'єктивним богословським трактуванням “Образу”.

- Пошук стилю, власного обличчя українського церковного мистецтва та співвідношення його з традицією й особливостями сучасної культури.

Перераховуючи чинники, які впливають на українське сучасне релігійне мистецтво, не слід оминати й питання глобалізації та загальносвітової кризи моральних ідеалів. Тому можемо констатувати, що світова духовна криза висвітлила й те, що сучасне світобачення є людським прагненням оволодіти логікою Буття і Сенсу, зрозуміти організацію й призначення Світу й Людини у світі не лише за допомогою релігійних постулатів, але й на основі універсальних законів світобудови, які доводять науковці. Про таке світобачення вже давно говорять провідні представники світової науки та релігії, адже воно передбачає взаємозв'язок науки й релігії і подальше злиття їх в одне-єдине світобачення. Такі ідеї, доволі добре обґрунтовані фактажем культурологічної науки, обговорюються на різних рівнях уже впродовж тридцяти років. Отже, таку тенденцію в сучасній науці також слід урахувувати при дослідженні стану й перспектив релігійної культури та мистецтва України.

Відповідно й ґрунтовній праці, де б об'єктивно висвітлювався вплив історико-філософських і соціальних аспектів на релігійну культуру України, аналізувалися релігійні мотиви в різних видах мистецтва, виявлялись би проблеми та позитивні зрушення в церковній архітектурі, іконописі, окреслювалася та вивчалася би діяльність різноманітних осередків виготовлення літургійних предметів та облачення священників, релігійної літератури, давалася би ретроспектива розвитку сучасної релігійної музики, немає. Однак таке дослідження є вкрай важливим з огляду на те, що перед церквою й суспільством сьогодні (не лише в Україні) постає важливе завдання: досягти нової інтерпретації трансцендентного, божественного в природних формах сучасного досвіду.

Завдання дослідження нами бачаться в дослідженні таких аспектів. Огляд та аналіз соціальних і релігійних змін в Україні в другій половині ХХ ст. потрібно розмежовувати на три етапи: тоталітарний тиск 50–70-х років; період застою і “перебудови” 80-х; позитивні зрушення в 90-х – початку ХХІ ст. При цьому в кожному етапі виявити особливості розвитку релігійної культури, бо впродовж усього цього терміну духовна еліта України розуміла, що національне та релігійне відродження діалектично переплітаються між собою. Їх взаємозв'язок очевидний, оскільки, у широкому розумінні, національне відродження пов'язане з традицією, яка, у свою

чергу, впливає з національного життя. Його, зокрема, характеризують національна психологія, історична пам'ять, звичаї, мова, традиційне народне мистецтво, а все це в історичному плані співіснує з релігією.

Тому з огляду на вищесказане, і всупереч існуючим поверховим твердженням, що “в той час на території України не було релігійного мистецтва”, впливає наступний аспект дослідження – релігійні мотиви в народному мистецтві 50–70-х років як фактор стабілізації національної свідомості. Тут слід особливу увагу приділити реплікам релігійних мотивів у народному мистецтві, які, наперекір заборонам і переслідуванням, усе ж побутували в той час і, відповідно, розвивалися без перерви, на відміну від традиційного церковного мистецтва. До них слід віднести писанки, хрестики-витинанки та солом'яні хрестики, хатні ікони, надгробні хрести, колядування й вертепи.

Водночас не можна оминати й факту існування потужної релігійної тематики у творчості митців-шістдесятників. Отже, з'ясування відповідних причинно-наслідкових еволюційних зв'язків у формуванні релігійних сюжетів, систематизація великої кількості недосліджених творів, визначення естетичних та інтелектуально-духовних орієнтирів, суттєвих для українського образотворчого мистецтва того часу є також важливим аспектом дослідження. Важливо при цьому виявити джерела й мистецькі явища, які впливали на трансформацію релігійних образів в їх творах, особливості побудов іконографічних схем відомих релігійних сюжетів і пошуки образу релігійно-філософського ідеалу. Висловлюємо із цього приводу гіпотезу, що пошуки “нового стилю” у церковному мистецтві кінця 90-х є одним з продовжень релігійної тематики українського мистецтва другої половини ХХ ст.

Важливим напрямом дослідження релігійного мистецтва та культури є питання, що пов'язані з відродженням іконопису та художньо-образними аспектами релігійного малярства й скульптури. Із цими напрямами безпосередньо пов'язані й питання колекціонування, реставрації, виставки сакрального мистецтва та відкриття кафедри сакрального мистецтва в ЛНАМ тощо.

Церковне будівництво й облаштування церковного інтер'єру особлива й водночас значна за обсягом частина художньої діяльності, яка, після сімдесятилітньої перерви, відроджується тільки сьогодні. За час багаторічної перерви в будівництві храмів досвід їх проектування і будівництва практично був загублений. Відсутні такі храми, що відповідають сучасним вимогам, науковим принципам формування храмів, зручних в експлуатації, виразних щодо архітектури й відповідних церковним канонам. Тому особливо ретельно слід проаналізувати традиційне церковне будівництво й з'ясувати напрями новаторських пошуків у спорудженнях храмів та облаштуванні інтер'єрів, беручи до уваги й досвід української діаспори. Дослідницької уваги при цьому потребують і численні літургійні предмети та облачення священників, адже вони є вагомим елементом літургійного дійства, що відбувається в храмі. Невелику розвідку варто зробити й стосовно видавництва релігійної літератури, звернувши увагу на особливості дизайну оправ і книжкових блоків.

Східний християнський обряд завжди вирізнявся чудовим музичним супроводом, тому при розгляді релігійної культури означеного періоду, у контексті нашого дослідження, потрібний аналіз і розвиток основних аспектів релігійної музики (вокальні й інструментальні твори українських композиторів, василіанське піснярство тощо). Слід також коротко охарактеризувати релігійну тематику в літературі вказаного в темі періоду.

Висновок. Проблеми відродження та трансформації українського релігійного мистецтва й культури, безперечно, потребують виваженого й ретельного дослідження. Вищенаведені напрями вивчення цієї теми повністю вичерпують наявні об'єкти релігійного мистецтва та культури останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. Різноманітні чинники впливу, окреслені в статті, свідчать про те, що в такому дослідженні мають бути використані складні й різнопланові методи, передовсім, комплексність, художня система й синтез.

1. Словник українського сакрального мистецтва. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 287 с.
2. Степовик Д. Українська ікона. Іконотворчий досвід діаспори / Дмитро Власович Степовик. – К. : Либідь, 2003. – 160 с.

3. Степовик Д. Історія української ікони Х–ХХ століть / Дмитро Власович Степовик. – К. : Либідь, 2003. – 440 с.
4. Станкевич М. Є. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / Михайло Євстахійович Станкевич. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2002. – 479 с.
5. Галишич Р. Я. Монументально-декоративне мистецтво українських церков зарубіжжя ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв. : спец. 17.00.06 “Декоративно-прикладне мистецтво” / Р. Я. Галишич. – Л., 2002. – 19 с.
6. Водотика О. Ю. Архітектурно-типологічні основи формування православних храмів України (на прикладі Центрального регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архіт. : спец. 18.00.01. “Архітектура будівель і споруд” / О. Ю. Водотика. – К., 2004. – 19 с.
7. Плахотна Н. А. Принципи формування архітектури православного парафіяльного храму південно-західного регіону України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архіт. : спец. 18.00.01 “Архітектура будівель і споруд” / Н. А. Плахотна. – К., 2005. – 19 с.
8. Яців М. Б. Архітектурно-просторова організація світлового середовища української церкви : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архіт. : спец. 18.00.01 “Архітектура будівель і споруд” / М. Б. Яців. – Л., 2002. – 19 с.
9. Гнідець Р. Б. Вплив конструктивних факторів на архітектуру українських баневих церков : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архіт. : спец. 18.00.01 “Архітектура будівель і споруд” / Р. Б. Гнідець. – Л., 2002. – 18 с.
10. Проценко В. В. Феномен православного храму в соціокультурному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 “Філософська антропологія, філософія культури” / В. В. Проценко. – Сімферополь, 2000. – 19 с.
11. Рыжов Ю. В. Ignoto Deo: новая религиозность в культуре и искусстве / Юрий Владимирович Рыжов. – М. : Смысл, 2006. – 328 с.
12. Рыжов Ю. В. Новая религиозность как социокультурный феномен / Юрий Владимирович Рыжов. – М. : Смысл, 2005. – 124 с.
13. Багдасаров Р. В. За порогом : статьи, очерки, эссе / Р. В. Багдасаров. – М. : ЮС-Б, 2003. – 280 с.
14. Современная православная монументальная живопись : альбом / [авт.-сост.: А. Л. Чукина, А. Чашкин, С. Марзоев]. – М. : Камерань, 2009. – 268 с.
15. Современная иконопись. – М. : Камерань, 2006. – 160 с.
16. Современная православная икона. – М. : Троица, Знаки, 2007. – 288 с.
17. Русская религиозная живопись. 1970–1990 годы. Из частных собраний. – М. : Ключ, 1995. – 176 с.

В статье рассматриваются актуальные задания и цели исследования украинского религиозного искусства последней трети XX – начала XXI ст. Основное внимание уделено проблемам возрождения и трансформации отечественной религиозной культуры и искусства.

Ключевые слова: религиозное искусство, религиозная культура, проблемы, трансформация, возрождение.

In the article the actual tasks and problems of research of the Ukrainian religious art of the last third are lighted XX – beginning of a XXI item Basic attention is spared to the problems of revival and transformation of domestic religious culture and art.

Key words: religious art, religious culture, problems, transformation, revival.

УДК 75.046.3 (477) “19/20”

ББК 85.100.02

Тарас Лесів

УКРАЇНСЬКЕ САКРАЛЬНЕ МАЛЯРСТВО: МІЖ ЕСТЕТИКОЮ МОДЕРНІЗМУ ТА ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті аналізується розвиток українського сакрального мистецтва ХХ ст. у контексті художньої парадигми модернізму та постмодернізму. В інтерпретації теми застосована “теорія повторень” у викладі італійського теоретика мистецтва Умберто Еко.

Ключові слова: сакральне малярство, іконопис, традиція, новаторство, повторення.